

DOMBÓVÁRI ANTAL

Lengyel menekültek Rákoscsabán 1939–1945

Sok évvel ezelőtt, amikor elkezdtem intenzíven kutatni a XVII. kerület múltját, egy kedves kolleganóm – Nyerges Gyuláné, Uti Julianna – édesapjától érdekes kiadványt kaptam kölcsön. Az írás a rákoscsabai internált lengyel katonatisztek helyi naplója volt, 1941-ből. Ezt a példányt Kruszewski főhadnagy kézírásával dedikálta: „*A Rákoscsabán internált lengyel tiszteket körülvevő szívélyes kapcsolatok emlékére, 1941. X. 15.*” A lapot néhány grafikával illusztrálták. Lefénymásoltam, egy példányt adtam a Rákosmenti Helytörténeti Gyűjteménynek, egy példányt eltettem azzal a gondolattal, hogy majd egyszer valakivel lefordítatom a dokumentumot. Később, a fővárosi levéltárban kutatva a rákoscsabai iratokat, rábukkantam néhány olyan forrásra, mely szintén említette a csabai lengyel katonákat. Ekkor már fényképem is volt arról a Mária szoborról, melyet a lengyel internáltak állítottak emlékül az egykori katolikus kör bejáratának jobb oldalán. 1999. szeptember 25-én szentelte újra az emlékművet dr. Mandula József magyar és Zbigniew Cernaik lengyel pap. Az ünnepségen Roman Kowalski konzul mondott ünnepi beszédet. Ma az emlékoszlop egyike a hazánkban található lengyel emlékhelyeknek.

1939. augusztus 23. – Moszkvában Sztálin jelenlétében aláírta Molotov és Ribbentrop a megneemtámadási szerződést, mely Kelet-Európát felosztotta német és szovjet befolyási övezetre. Szeptember 1. – Németország megtámadta Lengyelországot. Ezzel kezdetét vette a második világháború. Szeptember 17-én a szovjet csapatok is megtámadják Lengyelországot és elfoglalják a megneemtámadási szerződés szerinti részt.

Már másnap, 18-án Ungváron értekeztetést tartott báró Perényi Zsigmond, Kárpátalja kormányzói biztosa, ahol megbeszélték a lengyel menekültek elszállásolásával és továbbszállításával kapcsolatos tennivalókat. Mintegy 100 000 lengyel menekült érkezett Magyarországra. Hivatalosan megnyitotta hazánk a teljes magyar-lengyel határt a menekültek befogadására.

A világháború idején – 1939. szeptember 1-jétől 1945. május 8-ig – állandóan voltak változó létszámban lengyelek a mai XVII. kerület részeiben. A Rákoscsabán tartózkodó lengyel menekülteket három csoportba lehet sorolni: Menekülttáborba került tisztek és katonák – hivatalos elnevezésük „internált lengyel katonák” volt. A rákoscsabai gazdákhöz hosszabb-rövidebb időre dolgozni jött, az ország területén lévő más katonai internáló táborokból számos menekült katona. Végül kis számban csabai családoknál akadtak polgári menekültek is. *„Az ország területén ezrével éltek olyan lengyel menekültek, akik sem polgári, sem katonai táborban nem voltak nyilvántartva.”*

Először a civilekről tesztek említést. Az első hivatalos lengyel menekült HRIKOCION MARTAN volt. A Külföldieket Ellenőrző Központi Hivatal Rákoscsabát jelölte ki részére lakhelyül. Minden hónap 7. napjáig köteles volt jelentkezni a helyi csendőrorsön, ahol munkahelyet és lakhelyet kellett igazolnia. Hrikocion 1917. augusztus 18-án született Prziliszben, nőtlen, szobafestő. A másik civil menekülte Novák Jánosnénál „találtam” rá. Ő Rákoscsabán, a Kossuth Lajos utca (ma Péceli út) 14-ben lakott. Emlékezete szerint 8 éves lehetett, amikor az emlékkönyvébe rajzolt egy lengyel férfi, egy másik, pedig fényképet is adott a családnak emlékül. A fénykép hátoldalán olvasható dátum: 1940. november 20. Tadeusz Dregienicz és fia Jerzy Balatonboglárról került Rákoscsabára rövid időre. Tadeusz a balatonboglári lengyel gimnáziumban tanított történelmet, fia 1948-ban Lengyelország magasugró bajnoka volt. A rajz alatt jól olvasható a dátum: 1942. január 30. Az aláírás Bol Janiski.

A menekültek második – nagyobb – csoportja a munkára idejött lengyel katonáké volt. Ők csabai gazdákhöz kerültek mezőgazdasági munkára. Így érkezett Szabó Lajoshoz Krzústek Andrzej. Egy fényképet ajánlódkozott Andrzej egy csinos 17–18 éves rákoscsabai kislánynak, Vida Marikának, akinek a húga, Vida Katalin (ma Komár Jánosné; lakása: Rákoscsaba, Korszó u 7.) megőrizte ezt a képet. A fényképen egy nagy cso-

port látható az egykori Laffert-kastély belső udvarán, Kómár Jánosné az ajándékozót is megmutatta. A kép hátoldalán a következő írás olvasható: „Emlék Vegett Kedves Mariszka és egés csolad Krzystek Andrzej”

Varsó elestével egy időben jelentek meg Rákoscsabán a menekültek harmadik csoportjába tartozók, a menekült lengyel katonák. Kezdetben az egykori Laffert-kastélyban szállásolták el őket. Abban az időben Schell-kastélynak ismerte a falu népe az épületet, mert az utolsó Laffert – Laffert Matild – lánya, Antos Ilona második férje báró Schell Gyula volt. Ekkor csak átmenő lengyel katonaság fordult meg a községben.

Hogy mikor alakult ki a kastélyban az internált lengyel katonák tábora, azt nem lehet pontosan megállapítani. Tény azonban, hogy a kastély lakója báró Schell Gyuláné, született Antos Ilona 1941. január 29-én meghalt, Rákoscsabán temették el két nappal később. Mivel házasságuk nem volt felhőtlen, a férj nem lakott a csabai kastélyban. Így Antos Ilona halálával a kastély megüresedett. Vélhető, hogy mivel már korábban is volt a kastélyban átmeneti szállás a menekült lengyel katonák számára, a Honvédelmi Minisztérium (HM) intézkedésére alakult át a kastély internált lengyel katonák táborává.

Rákoscsaba főjegyzője 1940. június 27-én egy belügyminisztériumi körlevélre az alábbiakat válaszolta: „*Tisztelettel jelentem, hogy Rákoscsaba községben menekült tábor nincs. Itt csak katonai menekült tábor van.*” Valószínűleg a levélváltás idején állt szervezés alatt a rákoscsabai tábor felállítása. A HM 1940. augusztus 9-i rendelete alapján a Szeged–Alsóközponti tábort a Budapesttől 23 kilométerre lévő Rákoscsabára telepítették át. A tábor parancsnokává Csathó Sándor századost nevezték ki, aki a parancsnoki tisztséget 1941. július 10-én Ayer András főhadnagynak adta át. A tábor rangidőse 1941. május 2-ig Polaczek Henrik őrnagy volt, majd ezt a tisztet Moszczenski Tadeusz viselte. A szállásmesteri tisztséget a kezdet kezdetétől kezdve Nyez József főhadnagy, az összekötőtiszt szerepét, pedig a magyarul is tudó Bankowski József főhadnagy látta el. A tábor átlagos létszáma 140 fő volt, köztük egy tábornok, húsz törzstiszt hatvan idősebb és fiatalabb tiszt, mintegy negyven családtag, valamint húsz legénységi állományú.

A lengyel hadsereg Rákoscsabán internált tisztjeinek „tábori naplója”, a *Jednodniówka* 1941 júliusában jelent meg. Szerkesztő bizottsága Mgr. Tadeusz Moszczenski alezredes, táborvezető, Zygmunt Zaboklicki

alezredes a kulturális szekció vezetője és Jan Kruszewski főhadnagy, a Kaszinó alelnöke volt. Példányszáma ismeretlen, de néhány rákoscsabai lakos ma is őríz belőle egyet-egyet.

Az első oldalon Moszczeni ki fejtette a *Jednodniówka* megjelenésének célját. „Az internált lengyel katonák képviselőjének utasítása értelmében kötelesek vagyunk a vendég magyar földön történt tartózkodásunk nyomát hagyni, hogy a jövő történése olyan valami forrásokat találjon, amelyből objektíven megírhatja itteni tartózkodásunk történetét. A Rákoscsabai Tiszti Tábor szívesen felkarolta e gondolatot.”

Lássunk ezután a tábori hangulatokból néhányat.

„Mint a villámsújtotta fának, az év alkonya előtt szétszört leveleit, dobált bennünket a számúzóttak végzete a rákoscsabai táborba. Magához öleltek akárcsak a viharban, az ütött-kopott, romosodó falu luggatott fedelű házai és maga is elcsodálkozott, hogy a »polákok« egy maréknyi csoportja, motyóikon gubbasztva kenyér darabkákon osztzkodik és azt együttérző szívélyes mosollyal ízesíti. (...) Társaink egy része sebtében elfoglalta állandó lakhelyét az említett kastélyt, mások, a szerencsésebbek a település lakossága között kerestek lakást. És itt, mint ahogy más táborban is, a telep lakossága a legmagasabb értékmérővel – az emberi szív ércével kezdtek bennünket értékelni.(...) És akkor, amidőn Lengyelország földjén Krisztus csak az emberi szívekben született meg, midőn az istálló romokban hevert, nálunk karácsonyi lakoma közepette született olyan meleg, túlfűtött és érzelem teli hangulatban, hogy Szűz Máriának még be sem kellett Őt takargatnia. Amikor Trojanowski tábornok szót kért, amidőn régebbi a családtagok és a rokonság körében töltött karácsony estéről beszélt, amidőn a szentelt osztyát a tisztekkel és a legénységgel megtörte, az emlékek áradat feltört, ...széttörte az önuralom támfalait és könnyek öntözték az elfogódott, elérzékenyült arcokat. Az öreg tisztelendő Krozka úgy sírt, mint egy gyermek. (...) Az ünnepi vacsora után a tábori káplán éjfél misét tartott a »Katolikus Domban« az un. »Kultúrházban« Az istentisztelet minden bizonnyal eltörülhetetlen emlék marad... (...) Hiszitek-e, ha elmondom, hogy amikor mi ezt a »hangversenyt« Újtelepen a magyar templomban megismételtük, a magyarok által nem érthető szöveg ellenére, szem nem maradt szárazon. (...) A karácsonyi ünnepek előtt tizenegynéhány nappal, Háziasszonyom Juhászné Nyitó Andrásné,

Mária, teljesen váratlanul a magyar Nemzeti Bank engedélyét nyújtotta át nekem, amely női ruhának a kiküldését engedélyezi. Egyidejűleg az asztalomon terem egy lepecsételt csomag és a feszélyezett, zavarban lévő magyar asszony megmagyarázta, hogy a feleségemnek küldi ezt az ajándékot és arra kér, hogy egyezzem bele ebbe...mert esetleges ellenkezésem fájdalmat okozna neki. További beszélgetésünkön kiderült, hogy ez az Ő egyetlen ünneplő selyemruhája... (...) ...meg kell említenem, hogy egy akarattal, emelkedett lelkülettel az Ostrobramskai Szűz Máriának kápolnát ajánlunk fel Rákoscsabán, amely a plébánia templommal szemben lesz felállítva.”

Jan Stolarski egykori menekült szerkesztésében megjelent 1999-ben Lengyelországban egy könyv „Magyarországi lengyel menekültek visszaemlékezései” címen. A magyar fordítás 2000-ben látott napvilágot hazánkban. Pawel Stepkiewicz – 1939 októberének első napjaiban került Magyarországra, első tábora Győrben volt – alzászlós-örmester, a Kaszinó büféje is szerepel ebben a visszaemlékezésben, melyet már főhadnagyként vetett papírra Lengyelországban: „Az otthontól való távollét, a bizonytalan jövő a legtöbb internáltat kikököntette korábbi életritmusából. Így érthető volt a fokozott érzékenység, amikor az ártatlan viccnek számító megjegyzésekre is párbeszéd hívás volt a válasz. (...) reggeli közben Rajthar hadnagy megkérdezte az »Öregt«, Józef Bankowski gondnoksági tisztet, a tábort vezetőjét, az első világháború előtti nyíregyházi huszárezred valamikori strázsamesterét, hogy azokban az időkben, amikor ő szolgált, a husároknak egylovatű karabélyuk volt-e. Az »Öreg« különösen sértve érezte magát, (...) miszerint ő olyan karabélyból lőtt volna, amelyet mintegy száz éve kivontak már a használatból. Ő, a hatvanéves főhadnagy, az idős, jó lelkű veterán, ráadásul öregcserkész nem vette tréfára a dolgot...” Másnap hajnalban az erdő szélén párbeszéd akarta a sértést megtorolni. Társainak azonban nehezen, de sikerült lebeszélni erről az öreg huszárról.

Itt kell külön megemlékezni Józef Bankowski főhadnagyról. 2004. február 19-i dátummal érkezett egy levél az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat mellett működő Lengyel Múzeumba. A levelet Bankowski főhadnagy unokája, Roman Bankowski írta. Keresi nagyapja emlékeit, ehhez kér segítséget. Leveléből kiderült, hogy a nagyapja 1878-ban született Galiciában, Stebnikben. 1899–1918 között az Osztrák

rák-Magyar Monarchia hadseregében szolgált. 1899–1912 között a 77. gyalogezred őrzetűjeként Jaroslawban állomásozott. 1912-ben önkéntesként jelentkezett a nyíregyházi huszárokhoz, ahol az 5. lovasszázad altisztje lett. (Levelében Roman Bankowski utalt arra, hogy birtokában van egy dokumentum, melyen látható a rákoscsabai bélyegző. Kérésre e dokumentum másolatát elküldte, így munkámhoz fel tudtam használni.) Önkéntesi sorszáma 1735 volt, katonai nyilvántartási száma, pedig 19. „Assentjahr 1912 Blatt No. 19. Vor und Zuname Bankowski Jozef (...) Assentiert und eingeteilt am 14. November 1912 freiwillig (...) zum k.u.k. Husarenregiment No. 14. Eingereicht am 14. November 191” 1916 januárjában áthelyezték a Lublini Kormányzóságba, beosztása maradt I. osztályú gazdasági altiszt Itt szolgált 1918. november 3-ig, amikor a kormányzóság megszűnt. Az első világháború után 1918-tól 1927-ig, nyugdíjba vonulásáig a lengyel hadsereg katonája volt. 1939-ben – 61 évesen – ismét behívták őt, így került hazánkba. Az unoka levelében megírta, hogy Bankowski főhadnagy katonai iratait, kitüntetéseit magával hozta és itt valamilyen hivatalos fórumon leadta azokat. Az idézett és bemutatott okmánymásolaton jól olvasható Csorna főjegyző hitelesítő aláírása és Rákoscsaba hivatalos körbélyegzőjének lenyomata. A Hadtörténeti Intézetben csak a névkatalógusban találtam rá utalást, a rákoscsabai községi irattárat az 1944. december 28-án beözönlő román katonaság felégette, így valószínűleg minden emlék eltűnt a lengyel főhadnagy után.

A rákoscsabai tábor 1943-ban bezárták, lakóit átköltöztettek Dömsödre.

A végére hagytam azt az igen kevés anyagot, amit rákoscsabai emberek körében sikerült összegyűjtenem. A helyi újságok több alkalommal közölték rövid felhívásomat, melyben érdeklődtem az esetleges szemtanúk után. Az egyik ilyen jelentkező Nagy Béláné, a rákoscsabai Péceli út 103. szám alatti lakos volt. Elmesélte, hogy édesapja, Laczkó Ágoston igen jó baráti viszonyba került két internált lengyel tiszttel. Egyikük Jan Lapinsky mérnök-hadnagy volt, aki a krakkói „Európa” szálloda tulajdonosaként vonult be. A másik tiszt Henrik Pierzchalsky hadnagy volt, a táborban a büfé főnöke. Az emlékező szerint Pierzchalsky Varsóból került Rákoscsabára és elmondása szerint civilként, egy pisztollyal dobták át őt a határon. Amikor a csabai tábor meg-

szűnt, a hadnagy Dömsödre került. A barátság tovább tartott a háború után is. Laczkó Ágostont 1943-ban behívták katonának, hosszú ideig nem kapott hírt róla családja. Hazatérése után sokáig levelezett a két lengyel tiszttel. Nagy Béláné nagynénje az 1960-as évek második felében járt Lengyelországban, és találkozott a krakkói szálloda tulajdonosával, aki megadta nekik Pierzchalsky varsói címét.

Pomaháziné Selényi Julianna, aki valamikor a kerületi főposta egyik vezető beosztású dolgozója volt, említette, hogy Rákoscabán a Borsfa utca elején is lakott egy Picsevszki Szaniszló nevű lengyel férfi. Más helyi forrás Pencsánszki László századost említ. A visszaemlékező szerint a lengyel férfi felesége Sárosi lány volt, Sárosi József testvére. József első felesége – Matus Piroska – emlékezete szerint egy kis bőrdíszműves üzlete volt a lengyel férfinak, akit igen becsületes embernek ismert. Sajnos, ma már nem lehet a fentieket egyértelműen bizonyítani, ma élő hozzátartozókat nem találtam.

Lengyel-magyar két jó barát – tartja a mondás. Erről a barátságról tettek tanúbizonyságot a magyar emberek egy olyan korban, amikor emberekre halál várt származásuk, vallásuk miatt. Ezrekre tehető azoknak a menekült lengyeleknek a száma, akik menedéket találtak Magyarországon, s e nélkül a menedék nélkül nem biztos, hogy átvészelték volna a zivataros éveket. Büszke vagyok arra, hogy a rákoscsabai emberek befogadták azokat, akiknek egyik napról a másikra el kellett hagyniuk hazájukat. Nemcsak befogadták őket, hanem a körülményekhez képest egy kicsit pótolták a családot, a barátokat.

Felhasznált források és irodalom

- Budapest Főváros Levéltára, Rákoscaba iratai 1939–1945
Hadtörténeti Intézet Levéltára, Lengyel emigránsok névkatalógusa
Gödöllői Hírlap, 1937–1940
Hadtörténelmi Közlemények, 1973/4.
Jednodniówka (fordította: dr. Hámor Béla)
Menekült rapszódia Lengyelek Magyarországon 1939–1945. Szerk. Jan Stolarski, Szenyán Erzsébet. Bp. 2000.
Magyarország történeti kronológiája I-III. Főszerk. Benda Kálmán. Bp. 1981.

Lagzi István: Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből. Szeged. 1979.

Lagzi István: Uchodzczy Polscy na Wegrzech. Warszawa. 1980.

Rákosi hírlap, 1939–1940

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Szerk. Ránki György, Pemplényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Bp. 1968.